

—≡ Ս Ի Ո Ն ≡—

ԻԹ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1955

≡ Մ Ա Ր Տ ≡

ԹԻԻ 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ՆՈՐՈԳՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՑԸ

Բ.

Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան առիթով, առանց նպատակ ունենալու Սիւնի այս էջերուն մէջ քրիստոնէական այս մեծ Սրբավայրին պատմականը ընելու, անհրաժեշտ կը նկատենք ընդհանուր զիծերով ուրուագրել քանի մը մեծ իրողութիւններ՝ որոնք Սրբավայրին ծագման, շինութեան և դարաւոր կեանքին զլխաւոր փուլերը կը կազմեն:

Քրիստոսի Յարութենէն և քրիստոնեայ համայնքի կազմութենէն և դարգացումէն մինչև Մեծն Կոստանդիանոս, որու կայսրութեան շրջանին կը զուգադիպի Ս. Յարութեան Տաճարի հիմնարկութիւնը, Երուսաղէմը մագնիսական Սրբավայրն էր բոլոր քրիստոնեաներու համար: Ըստ Յերոնիմոսի, «մեր Տիրոջ Համբարձումէն մինչև այսօր երկար պիտի ըլլար թուել անունները այն եպիսկոպոսներուն, մարտիրոսներուն, եկեղեցւոյ վարդապետներուն, որոնք եկան Երուսաղէմ՝ կարծելով թէ թերի պիտի ըլլար իրենց հաւատքն ու զիտութիւնը և անկատար՝ իրենց առաքինութիւնը, եթէ երկրպագած չըլլային Քրիստոսի այն վայրերուն մէջ՝ ուր Աւետարանի լոյսը սկսաւ տարածուիլ Խաչին վրայէն...»: Եւսերիոս, Յերոնիմոսէն շուրջ դար մը առաջ, իր Տոյցք Աւետարանականք գիրքին մէջ կը յայտնէ թէ բոլոր եպիսկոպոսները աշխարհի ամէն կողմերէն կ'երթային Պաղեստին՝ մեծաբելու համար Տիրոջ Համբարձումը Զիթենեաց լեռան վրայ: Ուխտաւորական այս ոգին մէկ կողմէն, մեր Տիրոջ Տնօրինական վայրերու աւանդութեան անխափան շարունակութիւնը միւս կողմէն, Երուսաղէմը պիտի վերածէին Սրբազան Մայրաքաղաքի մը, քրիստոնեայ բոլոր սերունդներուն համար, մեր Տիրոջ Յարութենէն սկսեալ:

Միլանի հրովարտակով (313) ազատութիւն տրուեցաւ եկեղեցիին և իրեն վերադարձուեցան իր բոլոր ինչքերը: 324ին Կոստանդիանոս Կայսրը կը

գրէր Եւսեբիոս Կեսարացիին՝ որ պաշտամունքի հին վայրերը նորոգելու և նորերը շինելու մասին հրահանգներ տալ կղերական դասուն: Յաջորդ տարին, Երուսաղէմի Ս. Մակար Եպիսկոպոսը նիկիոյ ժողովին մէջ կը հանդիպէր Մեծն Կոստանդիանոսի և արտօնութիւն կը ստանար անկէ՝ Ազրիանոսի օրով ծածկուած հոգերէն մաքրել Գողգոթան և Ս. Գերեզմանը: Այնպէս որ երբ տարի մը վերջ Կոստանդիանոսի մայրը՝ Զեղինէն Պաղեստին եկաւ, սկսած էին արդէն պեղումները, եւ յաջորդաբար կարճ ժամանակուան ընթացքին, երևան պիտի հանուէին Ս. Գերեզմանը, Գողգոթայի ժայռը և Յիսուսի ճշմարիտ Խաչափայտը:

Անմիջապէս որ Յիսուսի Գերեզմանը երևան եկաւ, Կայսրը զրեց Մակար Հայրապետին և շնորհաւորեց զինքը այս բարեբաստիկ զիւտին համար, հաղորդելով նոյն ատեն թէ ինքը հրահանգած էր արդէն իր փոխ-ատենակալին և Պաղեստինի կառավարիչին, յիշեալ Սրբավայրին վրայ շինուելիք յիշատակարանի մասին: Քիչ յետոյ Կայսեր կողմէն Երուսաղէմ կը հասնէին Ձենորիոս ու Եւստաքէոս ճարտարապետները ու կը ձեռնարկէին շինել Ս. Գերեզմանը ծածկող զմբէթայարկ շէնքը: Կոստանդիանոսի նախաձեռնութեան շնորհիւ և ձեռամբ իր մօր՝ Զեղինէի կառուցուեցան նոյնպէս ուրիշ երկու կաթողիկէներ, մէկը Բեթղեհէմի Ծննդեան Այրիկ վրայ և միւսը Զիթենեաց լեռը՝ Ելէոնայի Այրիկ վրայ: Այդ շինութիւնները զրեթէ աւարտած էին երբ 333ին անանուն ուխտաւոր մը Պորտոյէն Երուսաղէմ այցելեց:

Ժամանակի ընթացքին ուրիշ կայսրուհիներ, իշխաններ և իշխանուհիներ շարունակեցին այցելութեան գալ Երուսաղէմ և եկեղեցիներով, վանքերով, հիւանդանոցներով ու հիւրանոցներով զարդարել Ս. Քաղաքը: Մատապա զիւրին մէջ 1897ին դառնում է եկեղեցիի մը յատակը կազմող խճանկար քարտէս մը, Զ. դարէն, որ կը ներկայացնէ Պաղեստինի աշխարհացոյցը: Սոյն քարտէսին վրայ կ'երևին քաղաքին զխաւոր մուտքերը, բոլոր Սրբավայրերը, մասնաւորաբար Ս. Յարութեան Տաճարը, իր զաւիթներով, երեք դռններով և զմբէթով, որ կը հովանաւորէր շիրիմը: Երուսաղէմը Դ. Ե. և Զ. դարերուն վերածումը էր մասնատուի մը, ոչ միայն շնորհիւ իր եկեղեցիներուն, վանքերուն, հիւրանոցներուն և հիւանդանոցներուն, ինչպէս նաև իր նկատմամբ զգացումը բարեպաշտութեան, որ Ս. Քաղաք կ'առաջնորդէր ամէն տարի ուխտաւորներու կարաւաններ, այլ մանաւանդ քաղաքը մեծ ժամադրավայրն էր արևելքի վաճառականութեան: Ս. Յարութեան նաւակատեաց տօնի հանդէսներուն առթիւ կարաւաններ հոն կը հասնէին, Փոքր Ասիայէն, Պարսկաստանէն, Հայաստանէն, Արաբիայէն, Ափրիկէէն: Հոն կը վաճառուէին Տիւրքոսի ասուին, Եթովպիոյ փղոսկրը՝ ոսկին, զմրուխտ ու խունկերը Հնդկաստանի, Չինաստանի մետաքսը: Արևելքի վաճառականներու կողքին կ'երևէին ֆրանկ վաճառորդներ, Մարսէլէն, Աուրնէն, Նարպոնէն, որոնք կուգային վաճառել «Բրովանսի ձէթը» որ աւելի ազնիւ կը նկատուէր քան արևելքինը, և զինին ու երկաթը:

614ին, Պարսից Խոսրով Բ.ի առաջնորդութեամբ պարսիկներ զրաւելին վերջ Սիւրիան, Կապադովկիան և Դամասկոսը, մտան Պաղեստին, պաշարեցին

երուսաղէմը և զրաւելէն վերջ, քանդեցին եկեղեցիները, կոտորեցին բնակչութիւնը և կողոպտեցին քաղաքը: Խոսքով վերապրողներու մէջէն բազմաթիւ արհեստաւորներ զերի առաւ, ինչպէս նաև Զաքարիա Պատրիարքը և Քրիստոսի ճշմարիտ Խաչափայտը:

Հերակլէս Կայսրը 630ին Պարսիկներէն ետ ստացաւ Խաչափայտը իբրև նուէր և անձամբ բերաւ Երուսաղէմ ու յանձնեց զայն Զաքարիայի յաջորդ Մոգեստոս Պատրիարքին, որ լծուած էր Ս. Տեղերը նորոգելու գործին: Մոգեստոս վերստին նորոգեց Ս. Յարութեան Տաճարը: Անոր շինարարական աշխատանքները շարունակուեցան իր յաջորդին՝ Սոփրոնիոս Պատրիարքին կողմէ:

637ին Երուսաղէմ մտան Արաբները, Ամրու գորավարին առաջնորդութեամբ: Սոփրոնիոս Պատրիարք նախ դիմադրեց, բայց երբ համոզուեցաւ թէ կարելի չէ որևէ օգնութիւն ակնկալել Բիւզանդիոնէն, քաղաքին տիրանալու հրաւիրեց Օմար Խալիֆան, որուն մեղմ բնաւորութեան ծանօթ էր ինքը արդէն: Օմար 638ին Երուսաղէմ եկաւ և բանակեցաւ Զիթնեաց լեռան վրայ, ու հոն դաշինք կնքեց Սոփրոնիոս Պատրիարքին հետ: Այդ դաշինքին համաձայն ապահովութիւն կը տրուէր բնակիչներու կեանքին, ինչքին ու եկեղեցիներուն: Իսկ զինուորներն ու պաշտօնեաները ազատ պիտի ըլլային անցնելու սահմանէն անդին՝ դէպի Բիւզանդական երկիրները: Օմար Սոփրոնիոսի ընկերացած՝ աղօթեց Ս. Յարութեան Մատուռին աստիճաններուն վրայ, ապա զնաց աչքէ անցընելու Տաճարի սարահարթը ու ափսոսելով, կ'ըսեն, խորհրդաւոր շարժումով մը քիչ մը հող լեցուց իր կրկնոցին մէջ ու անձամբ տարաւ ու թափեց ըլուրի գառիթափէն վար: Այսպէս Իսլամը տիրեց Երուսաղէմի 638ին, իսկ Սոփրոնիոս Պատրիարքը յաջորդ տարին վախճանեցաւ սրտի ցաւէն:

Բաւական ժամանակ, հակառակ Մահմետականներու զօրացման Ս. Երկրի մէջ, խաղաղութիւնը շարունակուեցաւ: Ֆրանկ կայսրերու և Պաղտատի խալիֆաներու բարեկամական յարաբերութիւններն այ իրենց բարերար դերը ունեցան անշուշտ: Սակայն 1009ին, Երուսաղէմի մէջ մահմետականներն ու քրիստոնեաները նոր ընդհարումներ ունեցան, վասնզի մահմետականները չէին կըրնար հանդուրժել որ քրիստոնեաները գերակշիռ ազդեցութիւն մը ունենային Ս. Երկրին մէջ: Այդ գերակշռութեան վերջ տրուեցաւ Հաքիմ Խալիֆային օրով, թագակիր յիմար մը որ, 1010ին, կործանեց Ս. Յարութեան Տաճարը և քանդեց ու մզկիթի վերածեց ուրիշ շատ մը եկեղեցիներ:

Համեմատաբար խաղաղ շրջան մը յաջորդեց այս փոթորիկին, և Բիւզանդիոնի կայսրերը, Բասիլ Բ., Կոստանդին Բ., Միքայէլ Գ., Կոստանդին Թ., Կոստանդին Ժ., Պաղեստինի վրայ ունեցան տեսակ մը պաշտպանութիւն՝ յար և նման Կարօլոսի պաշտպանութեան: Այս շրջանին (1027-1048) այսինքն Կոստանդին Թ. և Մանուիլոս մականունանալ Կոստանդին Ժ. օրով վերաշինուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարը՝ բացի մատուռէն: Արևմտեան իշխաններու շարունակուող նուիրատուութիւններու շնորհիւ Լատինական հաստատութիւն-

ներով կը ճշխանար Ս. Քաղաքը: Յոյները, միւս կողմէն, որոնց թիւն ու տնտեսական ոյժը 1054էն սկսած էր նուազիլ, զրդեցին Բիւզանդիոնի կայսրերը՝ որ դժուարութիւններ յարուցանեն արեւմուտքի ուխտաւորներուն դէմ: Հակառակ սակայն Բիւզանդիոնի կողմէն 1054էն առդին յարուցուած դժուարութեանց արեւմուտքի ուխտաւորութիւնը նոր ոգևորութիւն և թափ կը ստանար, երբեմն մինչև 12.000ի հասնող ստուար խումբերով: Արեւմտեան ազգերը այսպէս պիտի ընտելանային Պաղեստինի ճամբաներուն, մինչ միւս կողմէ ուխտաւորներու շնորհիւ ստեղծուած այս մշտադաւան յարաբերութիւնը պիտի աւելցնէր արեւմտեան քրիստոնէութեան մէջ Ս. Գերեզմանի նկատմամբ տարուէ տարի աւելի մեծցող խանդավառութիւն մը: Այս կերպով արդէն կը պատրաստուէր Խաչակիրներու շարժումը, վերջ տալու համար իսլամական տիրապետութեան, որուն դէմ անգոր եղած էր Բիւզանդիոնը:

Երբ Խաչակիրները 1099ին զրաւեցին Երուսաղէմը, Ս. Գերեզմանի եկեղեցիին շուրջ եղած բոլոր գատ Սրբավայրերը, մէջն ըլլալով Գողգոթայի եկեղեցին, միացուցին իրարու մէկ տանիքի ներքե անոր տալով մօտաւորապէս իր այժմու կառոյցը և 1149ին կատարուեցաւ իր օծման նաւակադրութիւնը:

1244ին Թաթարական արշաւանք մը անգամ մը ևս կործանեց իր հրապոյրներէն և բնակիչներէն մեծապէս տուժած Երուսաղէմը: Քիչ յետոյ Սուրբ Քաղաք կը հասնէր նաև իրենց մէկ դաշնակիցը, հայոց Հեթում թագաւորը, որ զրաւեց քրիստոնեաներու վստահութիւնը ու ամբողջ 15 օրեր մեծահանգէս պաշտամունքներ կատարել տուաւ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Մոնղոլներու խանը՝ նոյնիսկ Հեթումին նուիրեց Երուսաղէմը իր շրջականներով: Ապստոս սակայն, որ շատ կարճատև պիտի ըլլար այս զրաւումը:

1545ին, Ս. Յարութեան զանգակատան աշտարակը փնասուեցաւ երկրաշարժէն, և զմբէթը ինկաւ ու քանդեց մէկ մասը եկեղեցիին: 1779ին նորոգուեցան թէ Ս. Յարութեան և թէ Գերեզմանի զմբէթները: 1808 Հոկտ. 12ի զիշերը այրեցաւ Ս. Գերեզմանի զմբէթը և փնասուեցան Գերեզմանի Մատրան մարմարեայ յատակն ու պատերը: Յոյները արտօնութիւն ստացան Սուլթան Մահմուտ Բ.էն և նորոգեցին եկեղեցին: Յոյները այս գործը վստահեցան միջակ ճարտարապետի մը, աւելի ճիշդ որմնադրի մը՝ որ անգիտակցօրէն կամ զիտակցաբար սրբեց ինչ որ կը փնար Խաչակիրներէն, մէջն ըլլալով Լատին թագաւորներու գերեզմանները և Ս. Գերեզմանին վրայ շինեց այժմու անճաշակ և անոճ զմբէթը: Երեսնէ նոյնպէս Տաճարին զմբէթը որ յիսուն տարիներէ ի վեր փլշելու վտանգի ներքե է: 1863ին ամրացումներ եղան յիշեալ զմբէթին վրայ, մասնակցութեամբ Ֆրանսայի, Ռուսիոյ և Թուրքիոյ:

1927ի երկրաշարժը ծանրօրէն փնասեց եկեղեցւոյ կառոյցին: Առաջը առնելու համար հաւանական վիճակումի մը երկաթեայ մոյթեր գետեղուեցան բոլոր փնասուած կէտերուն շուրջ, իսկ 1930ին նորոգուեցաւ Քաթոլիքոնի զմբէթը որ ծանր շինուած ըլլալուն համար կը ճնշէ ամբողջ կառոյցին վրայ: